

Етапи історичного розвитку органів військової контррозвідки у радянський період: порівняльний аналіз із сучасними тенденціями

Гнатюк Тімур Іванович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2022	Право	355.402

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8376249>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Безпека держави – пріоритет у її сучасному розвитку. Тому актуальним є розгляд питань, що пов'язані з різними аспектами діяльності служб, що опікуються нею. В умовах війни на перший план виходить військова контррозвідка, що забезпечує своєчасне постачання необхідної інформації для ефективного ведення будь-яких воєнних дій та захисту населення. Глобальною проблемою став той факт, що в мирні часи значущість цієї структури була знівельована, забезпечення низьке, організація потребувала значних реформ. Метою статті є визначення періодів становлення військової контррозвідки в радянські часи та особливостей її розвитку в умовах сьогодення. Були сформульовані основні характерні особливості радянської контррозвідки, виявлені її сильні й слабкі сторони, обумовленість успіху в певних напрямках діяльності. В Радянському Союзі значення розвідувальних органів було оцінено дуже високо: вони отримували необхідне фінансування, система була доволі розгалуженою. Їх успішній вербувальній роботі сприяла потужна пропаганда. Загальний високий початковий рівень був досягнутий за рахунок освічених кадрів, що отримали блискучу підготовку ще до радянських часів. Тим не менш, значною проблемою став технічний рівень, що значно відставав від західних країн. Окремо варто розглядати питання формування української військової розвідки у складі УНР. В її основу були закладені національні здобутки розвідувальної справи. В радянський період будь-яка ідентичність знищувалась, існував лише образ героя – радянського розвідника. З початком військової агресії РФ очевидною стала нагальна потреба у реформуванні сектору безпеки та оборони для їх ефективної роботи з протидії російським службам і забезпеченні роботи ЗСУ. Крім того, важливим аспектом є встановлення відповідності міжнародним стандартам для можливості злагодженої роботи зі структурними підрозділами розвідок країн-союзниць, встановлення оперативної сумісності з НАТО. Отже, можна зазначити, що сьогодні Україна достатньо цілеспрямовано буде національну оборону, використовуючи власний бойовий досвід, активізуючи співпрацю з провідними країнами Заходу та застосовуючи їх найкращі практики. Усе це стосується і військової контррозвідки, що активно засвоює нові технології та методи ведення контррозвідувальної діяльності, адаптуючи їх до реальних умов війни з РФ. Перспективним напрямом у подальших дослідженнях, на нашу думку, є визначення структурної організації військової контррозвідки з урахуванням міжнародних стандартів і потреб України в забезпеченні цілковитого суверенітету та цілісності.

¹ старший викладач, Національна академія Служби безпеки України Навчально-науковий інститут державної безпеки, 03066, Україна, м. Київ, вул. Максимовича, 22, <https://orcid.org/0009-0008-2774-3150>

Ключові слова: радянська розвідка, спецслужби України, оборонна реформа, західні розвідувальні служби, контррозвідувальне забезпечення, безпека та оборона.

Stages of historical development of military counterintelligence agencies in the Soviet period: comparative analysis with modern trends

Annotation. The danger of the state is a priority in its modern development. Therefore, it is relevant to consider issues related to various aspects of the activities of the services that take care of it. In the conditions of war, military counterintelligence comes to the fore, ensuring the timely delivery of the necessary information for the effective conduct of any military operations and the protection of the population. The global problem was the fact that in peacetime the importance of this structure was leveled, the security was low, and the organization needed significant reforms. The purpose of the article is to determine the periods of formation of military counterintelligence in Soviet times and the features of its development in modern conditions. The main distinguishing features of Soviet counterintelligence were formulated, its strengths and weaknesses, and the conditions for success in certain areas of activity were identified. In the Soviet Union, the importance of intelligence agencies was very high, they received the necessary funding, and the system was sufficiently branched. Powerful propaganda contributed to their successful recruitment work. The general high initial level was achieved due to educated personnel who received good training even before Soviet times. However, a significant problem was the technical level, which was far behind that of Western countries. The formation of Ukrainian military intelligence as part of the Ukrainian People's Republic should be considered separately. It was based on the national achievements of the intelligence business. In the Soviet period, any identity was destroyed, only the image of a hero – a Soviet intelligence officer – existed. With the beginning of the military aggression of the Russian Federation, the urgent need to reform the security and defense sector for their effective work in countering the Russian services and ensuring the work of the Armed Forces became obvious. In addition, an important aspect is the establishment of compliance with international standards for the possibility of coordinated work with the structural intelligence units of allied countries, the establishment of operational interoperability with NATO. Thus, it is now possible to note that Ukraine is quite purposefully building its national defense, using its own combat experience, intensifying cooperation with the leading countries of the West and applying their best practices. All this also applies to military counterintelligence, which is actively learning new technologies and methods of conducting counterintelligence activities, adapting them to the real conditions of the war with the Russian Federation. A promising direction in further research, in our opinion, is the definition of the structural organization of military counterintelligence taking into account international standards and the needs of Ukraine in ensuring full sovereignty and integrity.

Keywords: Soviet intelligence, Ukrainian intelligence services, defense reform, Western intelligence services, counterintelligence support, security and defense.

Вступ

Постановка проблеми у загальному вигляді. XXI століття принесло Україні нові виклики з питань безпеки, збереження суверенітету та цілісності держави. Воєнна агресія РФ, що розпочалася у 2014 р., наочно продемонструвала неготовність країни до стійкого, злагодженого опору. Причинами цього була невідповідність політичних заяв та амбіцій наявним оборонним ресурсам, початкова невизначеність в питаннях зовнішньої політики, незавершена трансформація національних збройних сил, їх занепад у мирні часи (1991–2013 рр.) та ін. На цьому етапі, попри складні умови воєнного стану, в Україні ініціюються та відбуваються певні дії щодо вирішення цих питань.

Підвищення загального технологічного рівня у сфері оборони, необхідність тісної співпраці та злагодженості з НАТО потребує переосмислення ролі, місця та завдань спецслужб у життєдіяльності нашої держави. Для цього важливим є й переосмислення історичного досвіду, співставлення його з новими реаліями та визначення глобального курсу і стратегій проведення необхідних реформ.

На цей момент значної уваги потребує військова контррозвідка. Маючи значний досвід, певні успіхи та напрацювання, що продемонстрували її здатність швидкого реагування з нарощуванням воєнних дій, дозволяють говорити про значний потенціал, що потребує державної підтримки та належного забезпечення (як матеріального, так і законодавчого). Усе це вимагає додаткового аналізу та вивчення, що забезпечить прийняття зважених і своєчасних рішень з урахуванням усіх чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія різних аспектів порушеної проблеми представлена у низці наукових публікацій, ювілейних збірках, монографіях. Питання історії радянської контррозвідки були розглянуті ще за радянських часів. Їх актуалізація зараз простежується в працях як українських, так і закордонних дослідників.

Значний обсяг інформації з детальним аналізом представлений у монографії британського вченого Дж. Хаслама [1]. Це доволі повний звіт про формування та діяльність радянських спецслужб, що охоплює період від Жовтневої революції до кінця «холодної війни». В якості дослідницької бази автор залучив російські джерела, що раніше ігнорувалися. Він враховує ідеологічний контекст та надає пояснення особливостям розвитку контррозвідувальної справи в радянський період.

У праці Д. Веденеєва поданий опис функціональної структури радянських спецслужб, що відповідали за безпеку у складі Червоної армії та протидію нацистському ворогу в роки Другої світової війни. Автор висвітлює структуру СМЕРШу, його функції, надає характеристику особового складу. Він робить висновок, що найвища демонстрація контррозвідувального мистецтва радянських спецслужб була досягнута внаслідок оперативних ігор, які успішно проводилися для деформацій в нацистській розвідці. У статті також показано низку обмежень та відхилень, зумовлених екстремальними умовами воєнного часу, а також характерними для сталінської епохи нехтуваннями законом і правами людини [2].

Частина сучасних праць надає інформацію щодо історії створення та розвитку української розвідки від УНР до сьогодення, простежуються історичні етапи, висвітлюються основні проблеми та оперативний доробок [3–6].

Роботи Р. Кравченко присвячені аналізу законодавчого забезпечення контррозвідки. Автор значну увагу приділяє вивченню досвіду США [7–8].

М. Романов також торкається питань законодавства. Він детально розглядає поняття контррозвідувального режиму в Україні, акцентуючи увагу на сучасних умовах російської агресії [9].

С. Левченко порушує питання засад і пріоритетних напрямів діяльності військової контррозвідки, механізмів впровадження й адаптації історичного досвіду та сучасних технологій, врахування особливих умов воєнного часу при забезпеченні безпеки ЗСУ [10–11].

Низка праць присвячена розгляду питань відповідності сучасної військової контррозвідки України потребам і запитам сьогодення, можливості проведення реформ, визначенню перспективних напрямів розвитку [12–14].

В. Тютюнник та В. Горovenko розглядають питання реформування законодавчої бази з питань контррозвідувальної діяльності, надають детальний аналіз існуючої ситуації та пропозицій, винесених на розгляд різними авторами [12].

Праці вітчизняних та іноземних фахівців стосуються також стратегій розвитку розвідувальних служб країн Європи та США [15–16].

Відповідно, *метою статті* є дослідження особливостей історичного розвитку органів радянської військової контррозвідки та порівняння їх з реаліями сьогодення.

Завдання статті обумовлені загальною метою та націлені на вирішення наступних питань:

- визначення періодизації розвитку органів військової контррозвідки в радянські часи;
- виявлення особливостей структурної організації радянської військової контррозвідки;
- аналіз сильних і слабких сторін радянської військової контррозвідки, загальних методів її роботи;
- порівняння структури з органами розвідки західних країн для визначення характерних особливостей;
- аналіз сучасних тенденцій в галузі військової контррозвідки з урахуванням радянського досвіду та перебування України у стані війни.

Матеріали та методи

Дослідження має комплексний характер, що обумовлено залученням різнопланових джерел інформації для вирішення низки питань, сформульованих у вступі. Методологія дослідження передбачає використання загальнонаукових та спеціальних історичних методів.

Загальнонаукові методи: критичний аналіз, дедукція та індукція, узагальнення були застосовані для проведення критичного огляду джерел, формулювання мети та завдань дослідження, розробки його структури й доказової бази, загальних висновків.

Спеціальні історичні методи (історико-генетичний та історико-порівняльний) дозволили детальніше проаналізувати джерельну базу з кожного окремого питання дослідження, сформулювати гіпотезу та підтвердити її результатами. Історико-генетичний метод використаний для створення періодизації історії розвитку органів військової розвідки у радянські часи. Історико-порівняльний та метод варіативних порівнянь дали змогу зіставити закономірності розвитку військової розвідки Радянського Союзу, західних країн та сучасні тенденції. Історико-типологічний метод надав можливість виявити об'єкти дослідження з близькими характеристиками. Структурний метод був залучений для визначення особливостей системи організації служб розвідки та встановлення внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків.

Результати

Характерною ознакою розвитку спецслужб в Україні фахівці визнають доволі тривалу відсутність власної державності. Одним із проблемних факторів стало перебування її у складі Російської імперії, потім підпорядкування радянській владі. Тому історія формування української військової розвідки є дещо уривчастою. Тим не менш існує можливість визначити її самобутні ознаки та відокремити їх на тлі загальних тенденцій.

Після встановлення радянської влади питаннями боротьби з контрреволюцією в армії та на флоті займалися військово-революційні комітети. Навесні 1918 р. при Всеросійському головному штабі РСЧА, Морському генштабі та Оперативному управлінні Вищої військової ради було створено контррозвідувальні підрозділи, які згодом об'єднали у відділ Військового контролю при Реєстраційному управлінні Реввійськради Радянської республіки. У цей час для боротьби з контрреволюціонерами і шпигунами у з'єднаннях і частинах Чехословацького (Східного) фронту почали

створювати армійські надзвичайні комісії. Упродовж певного часу надзвичайні комісії та органи Військового контролю працювали у військах паралельно. У листопаді 1918 р. була сформована спеціальна комісія з представників ВНК та Реввійськради, яка визначила необхідність створення єдиного органу військової контррозвідки.

Дж. Хаслам пояснює особливості стратегії радянської розвідки страхом перед уявним «кільцем ворогів», що оточують Радянський Союз, фактично параноїдальною істерією щодо тотальної небезпеки [1]. Усе це вилилося в організацію агресивного шпигунства, націленого на контроль ворожих і підступних сил Заходу. Для цього були створені Всеросійська надзвичайна комісія (ВНК), Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ), Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), Комітет державної безпеки (КДБ).

Радянська розвідка була створена 1920 р. у вигляді іноземного відділу ВНК. У перші роки радянської влади створена більшовиками контррозвідка спиралася на досвід царської охоранки, зокрема це відіграло значну роль під час проведення операції щодо виявлення білої еміграції. Зовнішня розвідка будувалася фактично з нуля, проблеми виникли із шифруванням та криптографією, оскільки царські експерти з цієї галузі відмовилися від співробітництва з більшовицьким режимом.

Найбільші досягнення радянської розвідки, на думку Дж. Хаслама, припадають на період з 1934 по 1944 рр. Знаковою подією того часу стало вербування легендарної Кембриджської п'ятірки радянських агентів. Цей успіх він відносить до доробку Артура Артузова, який очолював іноземний відділ ВНК і був основоположником зовнішньої розвідки в Радянському Союзі, згодом його було ліквідовано Сталінім.

Радянську розвідку за часів Сталіна вважають найбільшою у світі. Зовнішня розвідка та таємна політична поліція входили до єдиної структури ВНК – ОДПУ – НКВС – КДБ. Їх розподіл на дві окремі організації відбувся вже після падіння радянської влади. Однак ще до Другої світової війни та відразу після неї зовнішня розвідка СРСР була значно більшою за західні. Необхідно вказати на Державне розвідувальне управління (ДРУ), що також займалося виконанням завдань зовнішньої розвідки. Ці організації завжди мали необхідне фінансування.

Радянська розвідка мала багато унікальних відмінностей від західних розвідок. По-перше, вона була інструментом тоталітарного режиму, що був побудований на репресіях, шпигунстві та манії щодо постійного ворожого оточення. По-друге, зовсім іншими були спосіб та обсяг фінансування. В Радянському Союзі розвідка була одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики, в країнах Заходу все залежало від рівня іноземної небезпеки. Під час Другої світової війни та в епоху холодних війн забезпечення західних розвідок було на високому рівні, в мирний час – воно значно скорочувалося.

Дж. Хаслам також вказує на те, що контррозвідка в Радянському Союзі працювала краще, ніж зовнішня розвідка. Він наводить матеріали щодо діяльності А. Артузова, голови контррозвідки ВНК, невдовзі начальника іноземного відділу ОДПУ, та підкреслює, що найбільш обдаровані розвідники служили у контррозвідці [1].

Значна частина роботи полягала у вербовці агентів, особливо у 30–50-ті рр. ХХ ст. Успіх цієї справи був обумовлений добре розробленою системою пропаганди, яку мав Радянський Союз. У 60–70-ті рр. ХХ ст. вона працювала менш ефективно, оскільки у світі вже були відомі деякі факти про ГУЛАГ та Великий терор. У 30-ті рр. додатково спрацювала загальна економічна криза – Велика депресія, що певним чином змусила людей на Заході звернути увагу на пропозиції комуністів і соціалістів «купитися» на показану ними іншу картину світу. Так співробітниками радянської розвідки на початку її існування стали чудово освічені, знаючі іноземні мови, але при цьому безжальні ідеалісти та фанатики. Дж. Хаслам також підкреслює, що серед них було чимало людей

неросійського походження. Наприклад, Артузов був італійцем, який народився у Швейцарії.

Найбільшим досягненням радянської розвідки вважають вербування так званої Кембриджської п'ятірки. Ці люди працювали виключно за ідею та діставали надсекретну інформацію про роботу британської та американської розвідок, збройні сили Британії та США, діяльність європейської дипломатії 30–40-х рр. XX ст.

Серед загальних проблем можна виокремити постійне суперництво між КДБ та ГРУ, що доволі часто призводило до втрати ефективності операцій, особливо коли вони проводилися в одному регіоні чи країні паралельно. Крім того мало місце навмисне перекручування інформації. Перебільшення іноземної військової загрози було вигідно для ГРУ, оскільки працювало на збільшення воєнного бюджету. ГРУ підпорядковувалося безпосередньо Генеральному штабу, який аналізував отриману інформацію і потім передавав її міністру оборони і Політбюро. Але додатково вона перевірялась за допомогою свідчень зовнішньої розвідки [1].

Ще однією проблемою був низький рівень шифрувальної справи та криптографії. Недовіра до цих методів була і у Сталіна, він надавав перевагу живому агентурному шпіонажу. Крім того, перші експерти-криптографи та шифрувальники були достатньо підготовленими, але чужими за класовою приналежністю, що також ставало фактором відсторонення та недовіри. Після успіхів англійців у розшифруванні німецьких шифрів і визначенні особливостей роботи шифрувальних машин «Енігма» та «Лоренц» під час Другої світової війни, Сталін змінив своє ставлення до цих питань.

Також варто вказати на технологічне відставання Радянського Союзу. Незважаючи на значний розвиток і досягнення промислового шпіонажу, отримання документації електронних та військових розробок західних країн, проблемою була невідповідність всього промислового комплексу поставленим завданням.

Загальнодержавна розвідка України була заснована 24 січня 1919 р. у складі Політичного департаменту Директорії Української Народної Республіки (УНР). Розвідка функціонувала у вигляді відділу закордонної інформації. Основна мета – розвідувальна робота щодо діяльності ворогів УНР та країн, які є потенційними супротивниками. Якщо звернутись до більш давньої історії захисту української незалежності та державності, то неможливо не згадати розвідників княжої доби, козацьких пластунів (за часів гетьманування П. Сагайдачного), агентів Богдана Хмельницького.

Радянські часи знівелювали самобутність української розвідки, оскільки в той період існувала державна тенденція знищення самоідентифікації в різних галузях. Був сформований загальний образ радянського героя-розвідника.

Розбудова військової та безпекової структури України почалася ще у 1918 р., за Центральної Ради, після підписання Брестського миру. Це було пов'язано з існуванням загрози з боку радянської Росії, не зважаючи на складену мирну угоду. В березні 1918 р. проведена реструктуризація Генерального штабу армії УНР. До його складу увійшли окремі структури, що відповідали за інформаційну підтримку: підвідділи «розвідувального» та закордонного зв'язку. У квітні 1918 р. розвідувальний підрозділ був реформований у відділ розвідки, офіцери відділу мали певні обов'язки. Головна увага відділу була зосереджена на контролі ділянок фронту в районах Дону та Кубані, що знаходилися близько до кордонів республіки, а також діяльності румунської розвідки.

Поступово формувалися основні методи роботи української розвідки: агентурна діяльність, опитування громадян, що перебувають за кордоном, та полонених, аналіз іноземних видань; співпраця з розвідками союзних держав. Основними проблемами, що заважали роботі, були: залежність від спецслужб австрійсько-німецького блоку (збройна присутність на території УНР), недостатність професійних кадрів і слабе матеріально-технічне забезпечення [17].

З початку свого заснування розвідка була військовою. Це обумовлювалось постійним збройним протистоянням як на території республіки, так і за її межами. На той час, на жаль, не приділялось достатньої уваги питанням розвитку розвідувальних органів, що виражалося в нестачі фінансування, ігноруванні отриманої інформації, відсутності чіткого уявлення про методи, можливості та компетенції розвідувальної діяльності. Все трималося перш за все на відчайдушності та патріотизмі розвідників.

Розглянемо сучасні напрями у сфері розвитку структури та діяльності розвідувальних служб різних країн, що дасть змогу визначити загальносвітові тенденції. Держави створюють власні розвідувальні організації в межах своїх стратегічних цілей, географічного розташування, сприйняття загроз і можливостей у військовій сфері. Лише ефективний і потужний механізм зможе сприяти успіху в контррозвідувальній діяльності, важливим є активне й злагоджене використання цих структур.

З розвитком і зміною світового порядку відбулося розширення та поглиблення поняття безпеки. Епоха холодної війни стала одним із періодів, на який варто особливо звернути увагу з погляду розвідувальних структур держав і процесу обміну розвідувальними даними, спрямовувала розвідувальні дані лише на такі сфери, як геополітика безпеки та військові сили в контексті різних складних конфліктів. Важливість розвідки для держав у запобіганні діяльності недержавних суб'єктів, що загрожують національній безпеці, у період після холодної війни, і розробці стратегії протидії їй стала незаперечною. Внаслідок цього виникли деякі з розвідувальних агенцій: ЦРУ в США, Моссад в Ізраїлі, МІТ у Туреччині, МІ6 у Великій Британії, MSS у Китаї.

Завдяки своїй місії «захищати націю та просувати інтереси національної безпеки», ЦРУ допомагає особам, які формують політику та приймають рішення, у контексті національної безпеки з їхньою політикою та рішеннями. Це американське агентство, яке надає обширну розвідувальну інформацію про інші країни та світові проблеми. Крім того, ЦРУ, заявляючи, що воно не є правоохоронною організацією, насправді має на увазі складні завдання розвідувальних структур. У його посадовій інструкції також зазначено, що робота Управління полягає в тому, щоби діяти під прикриттям за вказівками президента та надавати інформацію, яка допоможе створити політику, а не пропонувати політику, а також створювати об'єктивний аналіз як її частину.

Моссад заснований як Координаційний інститут у 1949 році. Моссад, наступник гілки розвідувальної структури єврейської військової влади в Палестині, яка раніше називалася Хагана, зміг продовжити свою діяльність лише через рік унаслідок бюрократичних конфліктів. Тоді, під час операції, проведеної в Аргентині 1960 року, яка призвела до захоплення та суду над нацистом Адольфом Ейхманом, Моссад продемонстрував компетентність та надійність у проведенні операцій («Моссад», Британіка). Окрім цього, завдання Моссада, військовий аспект якого надзвичайно ефективний і потужний порівняно з іншими розвідувальними організаціями, полягають у захисті виживання Держави Ізраїль та запобіганні операціям і атакам палестинських організацій, таких як Організація визволення Палестини та ХАМАС. Спочатку Моссад мав структуру, подібну до ЦРУ та МІ6, але його відмінність від цих розвідувальних агентств полягає в тому, що він має також освітню функцію.

МІ6, відома ще як SIS, була створена в 1909 р. для розвитку зовнішньої розвідки внаслідок збільшення німецької загрози в цей період. По суті, діяльність структури, створеної у Великій Британії для діяльності закордонної розвідки та зміцнення розвідувальної сфери, отримала юридичне забезпечення у 1994 р. Місія організації була визначена як «забезпечення уряду Його Величності глобальним таємним потенціалом», місія співробітників побудована на захисті країни, її народу та її інтересів. Відмінність МІ6 від інших внутрішніх агенцій безпеки полягає в тому, що вона збирає розвіддані лише з іноземних держав відповідно до своєї місії. Крім того, вона уповноважена діяти

лише проти людей за межами Великої Британії, але керівник агенції безпосередньо підзвітний Міністерству закордонних справ Великої Британії.

Стосовно проведення реорганізації показовим є досвід США. Головним стимулом докорінної перебудови розвідувальної спільноти стали події 11 вересня 2001 р., які змусили адміністрацію США кардинально переглянути роботу американських спецслужб як тих, що не впоралися зі своїми завданнями. Одразу після теракту було створено Управління (потім Міністерство) внутрішньої безпеки (МВБ) з величезними за охопленням повноваженнями, у 2002 р. проведено реформу контррозвідувальних служб. У березні 2002 р. було оголошено про створення Ради з внутрішньої безпеки (СВБ) при президенті США. Її постійними членами стали президент, віцепрезидент, помічник президента з внутрішньої безпеки (глава МВБ), міністри оборони, фінансів, транспорту, внутрішніх справ, охорони здоров'я, директори ЦРУ, ФБР та Федерального агентства з надзвичайних ситуацій. Головним завданням Ради була координація дій відомств та організацій, що вирішують питання внутрішньої безпеки.

Значною подією та кульмінацією епохи реформ став закон 2004 р. «Про реформу розвідки та протидію тероризму». У рамках закону було скасовано посаду директора центральної розвідки, яку майже 60 років обіймали директори ЦРУ, і засновано Управління директора національної розвідки США, яку очолив директор національної розвідки, якому доручалося загальне керівництво та координування діяльності всіх розвідувальних агенцій США [16]. У 2005 р. створено Об'єднану раду з розвідки, яку очолив президент. До неї увійшли директор Національної розвідки, держсекретар, міністри фінансів, оборони, енергетики та внутрішньої безпеки. Рада багато в чому дублювала функції Національної Ради безпеки (СНБ) та СВБ. У 2005 р. було також опубліковано два найважливіші документи адміністрації – «Стратегія національної контррозвідки» та «Стратегія національної розвідки», які стали доктринальним підкріпленням законодавства про реформи у розвідувальному співтоваристві, які функціонували в новій структурі розвідки США. За задумом провідників реформ, розвідувальна спільнота США мала стати єдиним організмом у системі національної безпеки, що діє за єдиним планом, за єдиними програмами (NIP, що охоплює так звані «громадянські» відомства розвідспільноти, і MIP – програма діяльності військової розвідки та контррозвідки). Особливо варто наголосити націленість реформ на безперервну координацію зусиль усіх членів розвідувальної спільноти, що підпорядковується єдиним, затвердженим на найвищому рівні цілям і завданням.

Отож, створена система спецслужб США, що включає розвідку, контррозвідку, сили спецпризначення та ін., не була єдиною організацією. Тому в сучасних умовах головним завданням РС США стало перетворення великої кількості підрозділів, виконуючих іноді однакові, іноді різні завдання, в єдину організацію, здатну протистояти безпрецедентному числу викликів. Керівні документи розвідувального співтовариства органічно інтегрують аналітичні та прогностичні напрацювання РС США останніх років у повсякденну практику. Зазначені документи стали відображенням епохи перегляду керівництвом США ролі та місця країни в сучасному світі.

Можна визначити наступні пріоритети діяльності американської розвідки:

- глобальні виклики вимагають прийняття глобальних рішень, тому лише модель, заснована на мультилатералізмі, зможе дати результати;
- мультилатералізм має на увазі залучення насамперед американських та європейських структур;
- в якості впевненого союзника обрані країни ЄС, що обумовлене високим ступнем розвитку.
- Виходячи з прийнятих керівних документів, практичними пріоритетами діяльності розвідувального співтовариства США в даний час вважаються:

- протидія екстремізму: виявлення, відстеження та ліквідація екстремістських угруповань, які планують завдати матеріальних збитків або іншим чином нашкодити державі, народу чи інтересам США та їхнім союзникам;
- нерозповсюдження зброї масової поразки та засобів її доставки державами або недержавними суб'єктами;
- стратегічна розвідка та попередження про загрози: ефективне реагування на загрози та використання можливостей для належного забезпечення національної безпеки.
- інтеграція контррозвідки в систему розвідувального співтовариства: глобалізація ринку й відкритість сучасних інформаційних каналів полегшують завдання противників США – терористів, міжнародної злочинності, кіберзломників, агентів іноземних розвідок та ін.; при цьому контррозвідка США повинна зосередитися на визначенні осіб, які мають доступ до інформації через своє службове становище для заподіяння шкоди інтересам США;
- проникнення до розвідувальних органів противників з метою з'ясування їхніх намірів, можливостей та конкретних дій; здійснення контррозвідки в кіберпросторі для захисту об'єктів життєзабезпечення;
- захист постачання від запровадження іноземних розвідувальних служб.

Серед проблем та тенденцій, що визначатимуть стан безпеки США в майбутньому, зазначаються: економічна нестабільність, підрив держави, зниження темпів демократизації, поява потужних регіональних сил, зміни в галузі демографії та соціальної сфери, кліматичні зміни, доступ до космосу, епідемії, поширення небезпечних технологій.

Центральне розвідувальне управління є головним органом стратегічної розвідки США, на яке покладені наступні обов'язки:

- доведення та обробка розвідувальної та контррозвідувальної інформації про діяльність іноземних держав;
- розробка та реалізація програми збору політичної, економічної, наукової, технічної, військової та іншої інформації, необхідної для забезпечення безпеки США;
- здійснення та координація контррозвідувальної діяльності за межами США;
- проведення спеціальних операцій, затверджених президентом;
- забезпечення безпеки спецоперацій, охорони об'єктів та забезпечення безпеки від впровадження іноземних розвідслужб;
- посилення інформаційної безпеки: конфігурація національної цифрової інфраструктури, що базується переважно на мережі Інтернет, недостатньо захищена [16].
- Зазначається, що головним інструментом у цій роботі має бути контррозвідка, що діє в єдності з розвідкою. Завдання:
- використання розробок у галузі інформаційної безпеки, співпраця з суміжними розвідувальними службами, з представниками промисловості та науковими колами;
- підтримка поточних операцій: розвідка, як і раніше, відіграватиме ключову роль у виконанні серії поточних завдань: придушенні Талібану в Афганістані; стабілізації ситуації в Іраку; боротьбі з наркокартелями; забезпеченні вільної та законної міграції населення та товарів, а також у протидії новим викликам в міру їх виникнення.

Необхідно також відзначити цікаве нововведення щодо налагодження ефективного співробітництва з великим бізнесом у сфері забезпечення національної безпеки – йдеться про часткову передачу державою однієї зі своїх традиційних функцій

– забезпечення безпеки – приватному капіталу за допомогою аутсорсингу та взаємодії з приватними компаніями у сфері війни та розвідки безпеки співробітників і режиму секретності головних управлінь ЦРУ.

Організаційно-штатна структура ЦРУ включає в себе:

- головні управління – інформації, науки та техніки, адміністративне управління, а також національну службу таємних операцій;
- відділи, що займаються забезпеченням розвідувального процесу: зв'язки з конгресом, генерального юрисконсульта, генерального інспектора, зв'язки з громадськістю, протокольний, планування та програм й ін.

Під керівництвом директора національної розвідки розвідувальна служба функціонує як єдина організація, що забезпечує органи політичного та військового керівництва достовірною розвідувальною інформацією щодо національних стратегічних інтересів держави у політичній, військовій та економічній сферах.

На сьогоднішній день в Україні, як було зазначено вище, гострими є питання про реформування військової контррозвідки. В. Тютюнник та В. Горovenko відзначають як один із основних недоліків Міністерства оборони на даному етапі – відсутність структури контррозвідувального забезпечення Збройних сил [12]. Особливо гостро ця проблема постала з початком війни, розв'язаної РФ у 2014 р.

Питання реорганізації підіймалися ще до цього часу. Автори наводять наступну періодизацію вирішення означеного питання. У 2004 р. Служба безпеки України (СБУ) розпочала реалізацію концепції реформування, внаслідок чого на базі структури розвідки було створено Службу зовнішньої розвідки України (СЗРУ), а структуру військової розвідки передано до Міністерства оборони України. Однак після певних кадрових змін у керівництві, військова контррозвідка залишилася підпорядкованою СБУ. У 2014–2015 рр. з початком агресії РФ знову було ініційоване повернення до питання організації окремої структури військової контррозвідки. Пропозиції передано на розгляд Адміністрації Президента України. З 2016 р. розпочалася підготовка до реформування СБУ, що передбачала залучення провідних західних партнерів (офісу НАТО, Консультативної місії Європейського Союзу, американського аналітичного центру RAND Corporation, посольства США в Україні). Паралельно йшла робота над проектом нового Закону «Про національну безпеку України» (набув чинності у 2018 р.). Далі тривав процес опрацювання оновлення Закону «Про Службу безпеки України».

Ідея вилучення військової контррозвідки з СБУ та передання її у підпорядкування Міністерству оборони було підтримано багатьма західними (НАТО, КМЕС) та вітчизняними (Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння) експертами. У 2019 р. Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння рекомендував новому керівництву держави звернути увагу на необхідність проведення оборонної реформи в Україні. У квітні 2022 р. зареєстрований проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення організаційно-правових засад здійснення контррозвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань (реєстр. № 7267) [13], в якому вже були враховані умови воєнного стану. Проектом передбачено використання розвідувального органу Міністерства оборони для контррозвідувального забезпечення ЗС та інших військових формувань. Згодом був внесений інший варіант проекту Закону, спрямований на посилення можливостей існуючих органів розвідки у складі СБУ.

Важливими є результати аналізу двох варіантів законопроектів Центром протидії корупції (ЦПК). ЦПК наголосив на значущість та довгострокові наслідки впровадження пропозицій підходами до ролі та завдань військової контррозвідки у країнах-членах ЄС, до уваги брались насамперед країни Східної та Центральної Європи [16]. Аналогічний підхід існує і в США [16]. Існування структури військової контррозвідки у складі СБУ

вважається наслідками радянських часів, а перехід її до МОУ відповідає сучасним європейським та євроатлантичним практикам [12].

Висновки

Спецслужби відіграють значну роль в житті країни в мирний час та у разі виникнення будь-яких конфліктів. На жаль, в Україні можна констатувати невідповідний до сучасних реалій рівень опрацювання зазначеного питання. Військова контррозвідка протягом багатьох століть демонструвала необхідність забезпечення суверенітету для збереження цілісності держави. В радянський період в нагоді стали напрацювання та кадри «імперської» доби, хоча українська розвідка мала і свій, дещо уривчастий, шлях формування. В Радянському Союзі контррозвідувальна діяльність базувалася на певній шпіономанії, значну роль відігравали фактори жорсткої ідеології та масованої пропаганди. Технічна сторона питання залишалася слабкою щодо США та країн Заходу.

Українська розвідка, сформована за часів УНР, використовувала власний національний доробок та, частково, європейські практики того періоду. В наш час це, безумовно, стає у нагоді та потребує подальшого впровадження.

Було визначено, що загальна структура української контррозвідки в незалежній Україні залишилась у спадок з радянських часів, що потребує негайного реагування та перегляду. Такі ініціативи вже працюють, однак на сьогодні ще немає однозначного рішення щодо напряму реорганізації, підпорядкування органу військової контррозвідки. Зроблені перші кроки, внесені на розгляд уряду певні пропозиції. Деякі корективи вносяться з огляду на досвід сьогодення – за результатами проведення операцій під час повномасштабного вторгнення рф.

Подальші дослідження мають спрямовуватись на визначення стратегії розвитку органів військової розвідки України на основі опрацювання власного історичного досвіду, визначних засад формування служб розвідки країн НАТО, з урахуванням можливості використання новітніх технологій та встановлення оперативного сумісництва з підрозділами ЗС України та країн-союзниць. Визначним у цій справі також є економіко-правовий контекст подій, що відбуваються в Україні та світі, пов'язаний зі збройною агресією рф. Запровадження нових методів та засобів, пропозиції щодо проведення реформування повинні базуватися на чіткому розумінні наслідків цих дій, рівня їх ефективності та спроможності української сторони увійти в безпекову світову спільноту.

Список використаних джерел

1. Haslam J. Near and distant neighbors: a new history of Soviet Intelligence. New York: Farrar, Straus & Giroux, 2015. 367 p.
2. Веденеев Д. В. Організаційно-функціональний устрій органів контррозвідувального захисту діючої армії під час визволення України від нацистських окупантів (1943–1944 рр.). *Сторінки історії*. 2019. № 48. С. 159–171. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.48.2019.176390> (дата звернення: 24.10.2022).
3. Контррозвідка в Україні від УНР до сьогодення. *Naspravdi.Today*. URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/06/17/kontrrozvidka-v-ukraini-vid-unr-do-sohodennia-1/> (дата звернення: 24.10.2022).
4. Гай-Нижник Д. Військова розвідка і контррозвідка УНР та УД: створення, завдання, діяльність (1918 р.). *Національна спецслужба в українському державотворенні* : збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці утворення СБУ / О. Ф. Белов (спец. ред.), В. С. Грицак, С. М. Орехов, О. О. Скіпальський, М. О. Сидоржевський,

- I. М. Мищак (наук. ред.), В. В. Омельчук (кер. авт. кол.), О. Б. Христенко та ін. К. : Прометей, 2021. С. 77–102.
5. Острів надій. До 30-ї річниці воєнної розвідки України. URL: https://lb.ua/news/2022/09/07/528581_ostriv_nadiy_30i_richnitsi.html (дата звернення: 24.10.2022).
 6. Муравська Ю. Парадигма розвитку військової розвідки в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1. С. 102–106. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2022.01.102> (дата звернення: 24.10.2022).
 7. Кравченко Р. М. Щодо деяких підходів до вдосконалення контррозвідувального пошуку органів військової контррозвідки СБ України з урахуванням аналізу законодавства США. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 106–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_2_14 (дата звернення: 24.10.2022).
 8. Кравченко Р. М. Удосконалення правових основ контррозвідувального забезпечення Збройних сил України. *Інформація і право*. 2021. № 1 (36). С. 143–150. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1\(36\).238321](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.1(36).238321) (дата звернення: 24.10.2022).
 9. Романов М. Контррозвідувальний режим в Україні: функції та призначення в умовах військової агресії російської федерації. *Загрози безпеці в процесі глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Замость, 16–17 травня 2019 р.). Замость : Державна вища професійно-технічна школа ім. Шімона Шімоновича, 2019. С. 34–36. URL: <http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8079> (дата звернення: 24.10.2022).
 10. Левченко С. М. Військова контррозвідка діє виважено і системно. *Військова контррозвідка Служби безпеки України: становлення, досвід, пріоритети діяльності*. Київ, 2021. С. 11–14.
 11. Левченко С. М. Становлення військової контррозвідки Служби безпеки України: до 30-ї річниці створення. *Воєнно-історичний вісник*. 2021. Т. 42. № 4. С. 144–156. DOI: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2021-42-4-144-156> (дата звернення: 24.10.2022).
 12. Тютюнник В., Горовенко В. Служба воєнної розвідки та контррозвідки України: наскільки доцільно, наскільки реально. *Оборонно-промисловий кур'єр*. URL: <https://orpk.com.ua/служба-воєнної-розвідки-та-контррозв/> (дата звернення: 24.10.2022).
 13. Про першочергові кроки керівництва України у сфері оборонної реформи та розвитку Збройних сил. *Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння*. 2019. URL: https://cacds.org.ua/про-першочергові-кроки-керівництва-у/#_ftn23 (дата звернення: 24.10.2022).
 14. Сучасний фронт української контррозвідки: планка вимог підвищується. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/suchasniy-front-ukrainskoi-kontrozvidki-planka-vimog-pidvischuetsya> (дата звернення: 24.10.2022).
 15. Особливості діяльності розвідувальних служб країн Європейського Союзу та США: інформаційна довідка. *Європейський інформаційно-дослідницький центр*. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28968.pdf> (дата звернення: 24.10.2022).
 16. National counterintelligence strategy of the United States of America 2020–2022. *National counterintelligence and security center*. URL: https://www.dni.gov/files/NCSC/documents/features/20200205-National_CI_Strategy_2020_2022.pdf (дата звернення: 24.10.2022).

17. Зовнішня розвідка України: з чого все починалось. *Служба зовнішньої розвідки України*. URL: <https://szru.gov.ua/news-media/news/zovnishnya-rozvidka-ukrainy-z-choho-vse-pochynalos-160980480000> (дата звернення: 24.10.2022).